

Csanád megye ébresztése

Manapság ritkán hallunk a mai Magyarország délkeleti sarkában alig ötven éve még élő, virágzó, hagyományai által a jövőbe vetett hittől duzzadó, de villámcsapásként kétfelé vágott, Békés és Csongrád megye között felosztott Csanád vármegyéről, amelynek lakóit szülőmegyéjük nevének használatától is megfosztották, elzárva a továbbélés lehetőségétől, pedig négy faluja kivételével, a trianoni diktátum is nálunk hagyta.

A legutóbbi évek változásai lehetővé tették, hogy fél, negyed, vagy még kisebb töredék megyék nevüket használva, ismét közkincsünké legyenek. A kevésbé szűkkeblű megyei önkormányzatok nem zárkóztak el attól, hogy többek között Esztergom, Moson, vagy Bereg megyék nevei, mégha másokkal kapcsolódva is, újra be ne kerüljenek a mindennapi életünkbe, élesztve a megtartó erőként nélkülözhetetlen honszeretet, a lokálpatriotizmust.

Csanád vármegye neve és történetének kezdete első királyunk Szent István korába vezet vissza bennünket. 1000 körül azt a hatalmas területet mely az Al-Dunáig Erdély és a Tisza között feküdt az I. Istvánnal szembenálló önállóságra törekvő nagyhatalmú Ajtony uralta. A görög építómesterek által épített templommal, monostorral, palotával a Maros bal partján fekvő Marosvár, Ajtony székhelye, a görög rítusú egyház egyik előretolt bástyája. Ajtony növekvő tartományúri hatalmának és a görög befolyás letörésére István király 1027-1028 körül küldte unokaöccsét Csanád vezért. Ajtony a nagy-őrszi síkon legyőzetvén életét vesztette. A király a győztes vezért az alakítandó új várispánság élére nevezte ki, innen számíthatjuk Csanád vármegye megalakulását, s lett ezáltal a Szent István korában kialakuló, akkor mintegy 25-30 ispánságból álló megyerendszer egyik tagja. A római rítusú egyház elsődlegességének biztosítása érdekében István király megalapította a marosvári püspökséget, amelynek kiterjedése egyezett az Ajtony uralta területtel. A püspökség és a megye neve a kezdeti idők után már csak csanádi, illetve Csanád néven ismert. Azonban míg a püspökség területe változatlan maradt, addig újabb vármegyék kialakulása folytán a XII. század közepére már csak a Maros két partján, a mellékelt vázlaton bemutatott területre szorult Csanád vármegye, a török hódítás beköszöntéig. Ez még mindig kétszerese volt a XVIII. század elején újjászületett és a Marostól délre eső területeit elvesztett Csanád megyének. Első püspökként a velencei születésű Gellértet látjuk, aki jeruzsálemi útjából hazafelé tartva hazánkban először Imre herceg nevelője lett. Szent István alapos ismeretsége folytán alkalmasnak tartotta őt az új püspökség megszervezésére. 1035-ben már mint „Ecclesiae Morosenae Episcopus”-t Marosváron, azaz a ma Nagycsanádként (Cenad) ismert – átellenben Magyarcsanáddal –, a Maros déli partján Romániában levő településen találjuk. Gellért püspök Olaszországból hozatott kézműveseket, nagyszabású építkezései kivételére. Felépíttette a székesegyházat, a püspöki palotát, a káptalant és az először Szent Györgyről nevezett apátságot, arra emlékezve, hogy Csanád vezér Ajtony elleni harcát segítve Szent György oroszlánként jelent meg. A Gellért legenda szerint, a sárkányölő motívumot átvéven, Csanád levágva Ajtony fejét, a nyelvét kimetszette, ezzel bizonyítva a királynak, hogy ő ölte meg, nem pedig a levágott fővel jelentkező Gyula vezér. A felépült Szent György kolostor egyházának Szent István királyunk a boldogságos Szűz tiszteletére gazdagon ékesített oltárt állított,

ezáltal az apátságot később a boldogságos Szent Szűzről nevezték. Innen származik ősapáink, a magyar nemzet világszerte példás kegyelete a Szent Szűz, a magyarok Nagyasszonya iránt. A régi Marosvár helyére pedig felépítették Csanád várát, benne kényelmes lakosztállyal Csanád vezér számára. Aba Sámuel 1041-ben itt koronázták királlyá, s 1043-ban ide hívta össze az országgyűlést, ahol a pártoskodók közül negyven egyházi és világi főrendű nyerte halálát. A rendek 1045-ben pedig már Péter ellen szövetkeztek ugyanitt és hívták haza a száműzött Andrást. Szent Gellért a Lengyelországból hazatérő András elé mentében Vata lázadói kezébe került, kik 1047 szeptember 24-én Kelenföld hegyéről a Dunába taszították, e hegyet tiszteletére azóta nevezük Gellért-hegynek. Gellértet előbb a pesti Boldog Asszony szentegyházban, majd 1054-ben Csanádon temették el, végül 1400-ban szülőhelyére Velencébe vitték, s helyezték el a Szent Donát egyházába. A későbbiekben pedig napjainkig Csanád vármegye címerébe foglalva láthattuk a szentté avatott Gellért püspököt. Anonymus korában már a várat és a várost is Csanádnak nevezték.

1241 tavaszán a Maros mentén Erdély felől érkező tatárok elfoglalták a várat és a várost feldúlták. Hasonló sorsra jutottak a megyebéli kerített városok, mint Pereg és Nagylak, ez utóbbiban az oda menekült 70 falu népét is felkoncolták, két szép hölgy kivételével, akik a tatárok szívét is meglágyították. A visszatért Bulcsu püspök építtette újjá a várost. 1278-ban IV. Kun László tartózkodott a falai között. 1322-ben Róbert Károly, 1366-ban Nagy Lajos, Zsigmond király kétszer is, 1394-ben és 1406-ban időzött itt. 1400-ban, mikor Gellért tetemeit Velencébe vitték, még több apátság és prépostság létezett Csanádban, Hunyadi János Csanád megye főispánjaként 1443-1451 között gyakran időzött a városban. 1455-ben itt látjuk Kapisztrán Jánost, 1456-ban pedig V. László tartózkodik a falai között. 1462-ben Mátyás király a török elé Havasalföldre mentében szállt meg a városban, a délvidékre ekkor már gyakran beütő török miatt sáncok és várfalak övezték. Ez idő tájt kapta Mátyás főajtónálló mestere, Kállay Pál a kaszaperegi pusztát, melyet a közelmúltig bírt a miniszterelnököt is adó familia.

1495-ben Ulászló fordul meg Csanádon. 1498-ban a fenyegető török nyomás miatt a megyét minden huszonnégy porta után egy huszár kiállítására kötelezték. 1514-ben Dózsa György hadai bevették és felégették a várost, a csatában Csáky Miklós püspök is elesett. A következő püspöke Csanádnak, Csaholyi Ferenc, 1526-ban a mohácsi csatán vesztette életét, ő építtette újjá a Dózsa felkelésben elpusztult várost, ahol 1528-1529-ben János király tartózkodott. 1530-ban rövid időre Habsburg kézre került. 1536-1539 között a szerencsétlen sorsú Martinuzzi Fráter György a csanádi püspök. 1551-ig e terület gyakorta a két magyar király közötti testvérharc színtere, ez évben először a török is elfoglalta. 1552-ben az újból Habsburg kézen levő Csanád megyében elismerik János király adományait. Ez év Temesvár elestét hozta, mely végleg, legalábbis hosszú időre a török kezére került, a vidéket Debrecenig felpredálták a dúló törökök és Csanád megye lakosságát rabszíjra fűzték. E tájon hamar gyökeret vert a reformáció, a környék főurai közül többen már 1523-ban az új hitet vallották. Leghatalmasabb támogatója Petrovics Péter, ki 1541-től már mint Dél-Magyarország kormányzója nagy tevékenységet fejtett ki a reformáció terjesztése érdekében, őt tartották a főurak között az első kálvinistának. Éppen ezidőtájt érkezett haza Wittenbergből Szegedi Kiss István, a magyarországi reformáció egyik kiemelkedő alakja, helyi barátai azonnal meghívták Csanádra, hol 1548-ban megalapította a református egyházat. Még a káptalan tagjai is szívesen hallgatták a hitújító szónoklatait, míg Martinuzzi utasítására Perusics Gáspár várparancsnok elvette Szegedi Kiss István több mint kétszáz könyvét, őt magát agyafőbe verte. Temesvár eleste utáni évtizedekben azonban megindult a magyarság fokozatos pusztulása, amely azzal járt, furcsa és gonosz fintoraként a sorsnak – végetvetvén a testvérharcnak –, hogy e vidéken a katolikus és a reformált hit követői egyaránt kivesztek. 1573-ban Csanádot a megye székvárosát elfoglalva várát földig

lerontotta a török, s Csanádot szandzsák székhelyévé tette. 1595-1598 közt ismét változó gazdái voltak a vidéknek, még egyszer 1613-ban is elfoglalták a törököktől, s magát a csanádi béget is Bethlen Gábor udvarába vitték, aki azonban kénytelen volt a területekről a török javára végleg lemondani. Csak 1685-ben, Arad felszabadulásának hírére hagyták oda a törökök a tájat és a várost. 1693-ban sikertelenül ostromolták ismét a tatárok, majd az 1699. január 26-án megkötött karlócai béke elrendelte a vár lerombolását – ez 1701-ben megtörtént –, mely azonban a Marostól délre eső úgyszemint Temesi Bánságban továbbra is a töröké maradt. Ez lett a kiinduló pontja annak, hogy Csanád vármegye a későbbiekben elvesztette a Maros bal partján lévő területeit, ahová a teljesen kipusztult magyarság helyére rácok települtek.

A felszabadult területen, átellenben a csanádi romokkal 1700-ban alapították Újcsanádot, melyet ma Magyarcsanádnak hívunk, míg a túlparton levőt Ráccsanádnak kezdték nevezni, a bánság felszabadulása után mellételepült községet pedig Németcsanádnak, majd az 1900-as évek elején az Országos Törzskönyvi Bizottság az előbbi nevét Nagycsanád, az utóbbiét pedig Ócsanád néven állapította meg. A török szomszédság miatt a megye felszabadult területe katonai végvidékké vált, lakosai fegyveresen védték a határt, s kötelesek voltak 75 huszárt kiállítani. 1704-ben már a Rákóczi szabadságharc ellen vonuló rácok dúlják a vidéket. Az 1715. évi 92. törvénycikk végre több más megyével együtt Csanád vármegyét is bekebelezte az országba, azonban olyan csekély kiterjedéssel, hogy még az 1743. évi adókimutatás szerint is csak Makó, Battonya, Tornya és Földeák állottak megyei igazgatás alatt, Nagylak, Csanád, Apátfalva, Sajtény katonai véghelyek voltak. Északon érzékeny veszteségeket szenvedett, Hódmezővásárhely környékét Csongrád, Tótkomlós környékét pedig Békés megyének volt kénytelen átengedni. Ez utóbbit ugyan egy 1840-es nádori ítélettel visszacsatoltatni rendelték Csanád vármegyéhez, de a következő évtizedek eseményei folytán ez nem valósult meg.

Az 1716 évi eredményes hadjárattal a temesvári pasalikot visszafoglalták a törököktől, s 1718. július 21-én a pozsareváci béke a területet a császár kezébe hagyta, s itt Temesi Bánság néven új tartományt alakítottak. A rendek ugyan az 1722. évi országgyűlésen erősen sürgették a Maroson túli részek visszakebelezését Csanád megyéhez, de a hadi kincstár olyan magas összeget követelt költségei fejében, hogy a rendek az ország ínséges voltára tekintettel a kérdést függőben hagyták. Ám még a katonai véghelyek bekebelezését is csak az 1741. évi 18. törvénycikk rendelte el. Csanád vármegye ezt követő száz éve is a megye török uralom előtti határai visszaállításáért való küzdelem jegyében telt el. Hasztalan, 1790-ben Temes és Torontál vármegyék újbóli megszervezése, Csanád vármegye Marostól délre eső részeinek végleges elvesztésével járt. Az 1790-es országgyűlésen igényei érvényesítésére a nádori bíróság elé utasították, 1793-ban ez alapján perelte Torontál, Temes és Arad megyéket, visszakövetelve mindazokat a területeket melyek hajdan Csanád vármegyéhez tartoztak, de 1790-ben e három megye területébe olvasztottak, nagyjából a Tisza, Béga, Temes folyók, a Szárazér és a pillanatnyi csanádmegyei határ közé eső területet. A sok igazoló irat közül érdemes megismernünk az 1556 évi dikális összeírást, mely az első török pusztítás után négy évvel még 76 Csanád megyében fekvő településről tesz bizonyosságot.

„Perceptio secundae subsidii medii floreni ad festum Purificationis Mariae per joannem Levka de Comitatu Chanád: Zegegyház, Komlós, Komlósfecskés, Ráros, Fyperegh, Majmoth, Kis- és Nagysereny, Zemplak, Nagyzeles, Kuthyna, Kiszzeles, Zentmiklós, Abon, Latorján, Basarágh, Kyngéd, Thorny, Soppron, Nagyiratos, Dombegyháza, Kupa, Kwnagata, Kowáchháza, Chatokamarás, Thornya, Pabár, Naghlak, Belex, Bozzás, Mezőhegyes, Pytvaros, Királyhegyes, Palota, Peczk, Weremath, Saythy, Réthkerth, Bekenfalva, Thod, Chenk, Denyngh, Chyka, Töwiskes, Salánk, Terged, Bathyda, Magoch, Ujuváros, Pereskuthas, Monyaros, Fecskés, Féduvár, Mezenzeleus,

Tóthkuthas, Chokás, Igás, Apátfalva, Zeche, Thárnok, Zenlerinch, Makó, Tempes, Zenmiklós, Lele, Gersa, Zenkirály, Wasarhely, Kektoraxos, Sámson, Mezeukopanch, Dálegyház, Chomorkány, Kazaperegh, Fyldeák."

A németesítő jozefinista államrendnek nem volt érdeke egy a magyar történeti tudattól telt szentistváni vármegye erősítése, különösen nem, ha az az éppen a németesítést szolgáló, főleg német és rác telepítésekkel teli megyékkel szemben lett volna megvalósítandó, sőt éppen a vármegyék önállóságának a korlátozását szorgalmazta. A napóleoni háborúk kora nem kedvezett a megye törekvéseinek, így a per érdemleges ítélet nélkül, az ország csaknem valamennyi hiteleshelyéről összeszedett régi iratok nyomán, hiteles formában a feleknek kiadatott 1804-ben. A vármegye közgyűlési jegyzőkönyveit 1731 óta vezették és 1805-ben Csanád vármegye közgyűlése határozatban kimondta, hogy az eddigi latin helyett továbbá magyarul vezetik a jegyzőkönyveket és intézik a közigazgatást. Az 1840-es nádori ítéletről már szóltunk. 1848 júliusában a délvidéki rác felkelés ellen a szomszédos Torontál vármegye többek között Csanád megyétől is fegyveres segítséget kér a nagy veszély ellárítására. A szabadságharc utolsó szomorú eseményei kapcsolódnak vidékünkhez, a szőregi csatában Schlik csapatai Makóról támadják Lenkey magyar katonáit, majd a végzetes temesvári csata után, a szomszédos Aradon tetőzik a magyarok tragédiája. Az önkényuralom átmenetileg Békésmegyéhez csatolta Csanádot megszüntetve önállóságát, ezt megelőzően már II. József próbálta a megyét Csongrád és Békés között felosztani. Az újabb félévszázad, jobbra a kiegyezés után Magyarország egyik legsűrűbb vasúthálózatú megyéjévé tette Csanádot. Az egykori kertészközségek is önálló közigazgatási egységgé váltak. Az első világháborút követő Trianoni béke, majdnem az egész újkori megyét megtartotta Magyarországnak, csak Nagylak, Sajtény, Tornya és Kisiratos kerültek román fennhatóság alá. Az új közigazgatási rendezés a nálunk maradt Arad és Torontál megyei töredékeket egyesítette Csanád-Arad-Torontál vármegye néven. 1944 őszén itt lépték át a Trianoni Magyarország határát először a szovjet csapatok. A megyének ezután már csak öt év adatott, a szentistváni Magyarországra emlékeztető megyének, más töredék megyék ellenében még a nevében is el kellett tűnnie a szocializmus útjára lépett Magyarországon, hagyományaira nem volt szükség. Meglepő, hogy a rendszerváltás sem hozta meg e területnek legalább a nevében való feltámadását. Történeti tudatunkba való visszatérése éppen olyan kívánatos, mint a területének felében itt maradt Esztergom vármegyéé, hiszen nélküle a múltunkat rövidítjük meg. A hazai kultúrában vitt szerepét éppen csak érintettük, ám a millicentenárium évében, az 1100 éves magyar oktatásra emlékezve rüt hálátlanság volna elfeledkezni a Gellért püspök által Csanádon alkotott középtanodáról ahol Valter mester oktatta a szabadművészetekre, a grammatikai és muzsikai tanulmányokra a tanulókat, akiket oly gondosan tanítottak, hogy az éj is nappallá tétetnék. „Látjuk azon buzgóságot, mellyel a nép a magyar tanítás után sóvárgott, azt a hevet, mellyel az üzetett.” Befejezven e lelkiismeretet ébresztő replikát Losonczi Hányoki István Hármás Kis Tükörének versével:

*Tsanád Vármegye néz a Maros vizére,
Keskeny határa van, de hasznos földére,
Itt mehetsz Tsanádra, a Püspök helyére.
Egres, Kis-Kanizsa, s Makó mezejére
Tsanádon temettetett el Kun László Király.
Kis-Kanizsa, Rátz hely. Egres Apátúrság.
Makó kövér földű Magyar Város.*

Karacs Zsigmond

Kanyar József köszöntése¹

Kétszeresen is *jeles* ez az alkalom, melyre itt összesereglettünk: *jeles* személyiséget, egy igazi *somogyi patriótát*, Kanyar József Állami-díjas történészt köszöntjük életének jeles fordulója, 80. születésnapja alkalmából. A Somogyi Honismereti Egyesület tagjai úgy gondolták, hogy Ünnepeztünk talán annak örülne legjobban, ha őt „munkával ünnepeznék”, ezért hívtunk össze tiszteletére tudományos tanácskozást a honismeret – helytörténet témakörében.

Amikor mostanában állandóan az Európához való csatlakozásról hallunk szónokolni, egyre nagyobb szükségünk van arra, hogy megkapaszkodjunk gyökereinkben. Ha nem ismerjük lakóhelyünk múltját, ha nem tudjuk, kik vagyunk, honnan jöttünk, már a jelenben is bizonytalanul mozgunk, kétségessé válhat a jövőnk is. A somogyi szülőföld, – Kanyar József szavaival a *szülőmegye* – biztonságot, tartást ad a polgárainak, ha az itt élők azonosulnak vele, megmentheti őket a gyökértelességek kozmopolita, törekvésektől. Ismét csak Kanyart idézem, hiszen az ő kifejezése már szállóigévé vált: a honismereti munka *hiányzó nemzet tudatunk környezetvédelme*.

Kanyar József, a történettudományok doktora, nemcsak kiváló történész, hanem a honismereti mozgalom lelkes munkása is. A tudományos tanácskozás előadói megemlékeznek majd helytörténeti, művelődéstörténeti, levéltári-igazgatói tevékenységéről. Magam inkább most a *honismeretes* Kanyar Józsefről szólok, arról, miért említetem az előbb igazi somogyi patriótaként.

A fiatalabb korosztály tagjai talán csodálkozva hallják, hogy én középiskolás koromban kanyarként ismertem meg őt: a Somogyi Népi Együttest vezényelte a Csíky Gergely Színházban. Igen nagy sikert arattak Bárdos Lajos Somogyi kalászosok című művének bemutatásával. Amikor 1960 táján bontakozni kezdett a honismereti mozgalom, Kanyar József és a Levéltár felkarolta a lelkes amatőrök falukrónika-író, helytörténeti gyűjtőmunkáját. Szükség is volt erre a támogatásra, mert a szakma egyes képviselői féltették tőlünk tudományuk színvonalát, a hatalom képviselői pedig állandóan a nacionalizmus veszélyeire figyelmeztettek bennünket. Emlékezetes számomra a somogyi helynévgyűjtéshez nyújtott segítsége, neki is köszönhető, hogy Somogy megye földrajzi neveinek akadémiai kiadványa országosan követett minta lett.

A somogyi honismereti mozgalomnak 1970-től van folyóirata, a Somogyi Honismereti Híradó, újabb nevén a Somogyi Honismeret. Megindításában, szerkesztésében Kanyar Józsefnek kiemelkedő szerepe volt, ma is a szerkesztőbizottság elnöke. Csak

¹ Elhangzott 1996. április 30-án Kaposvárott, *Kanyar József* Állami-díjas történész, akadémiai doktor tiszteletére rendezett tudományos tanácskozáson. (Szerk.)

mellékmondatban jegyzem meg, hogy szomorú lenne, ha az anyagi okok ezt a nélkülözhetetlen kiadványt elnémulásra ítélnék. A több mint 25 év termése, a mintegy 60-70 kötet ma már a helytörténeti, néprajzi kutatások nélkülözhetetlen adatbázisa.

Kanyar József a Somogyi Honismereti Bizottság elnökeként valamennyi szülőföldkutatással kapcsolatos tudományterületet pártfogóan támogatta. Számon tartotta a néprajzi gyűjtők tevékenységét, országosan is jelentős esemény volt, mikor a Somogyi Almanachban megjelentette Erdélyi Zsuzsanna gyűjtését az archaikus népi imádságokról (Hegyet hágék, lőtöt lépek). Érdeklődött a somogyi nyelvjáráskutatás, a névtudományi vizsgálódások kérdései iránt, helyet adott az általa szerkesztett kötetekben a régészeti, irodalomtörténeti, műemlékvédelmi írásoknak. Egyszóval méltán szólnak a mai előadók Ünnepeztünk szerteágazó honismereti tevékenységéről.

Kívánom, hogy a most következő tanácskozás a honismeret igazi ünnepnapja legyen, és szívből remélem, hogy Kanyar Jóska bátyánk még sok, hasonlóan szép ünnepet él meg velünk, erőben, egészségben.

Király Lajos

Nagy Jenő 80 éves

Hatvan évvel ezelőtt léptem át először a debreceni Tisza István Tudományos Egyetem küszöbét és *Végh József* jóvoltából mindjárt *Csűrű Bálint* (1886-1941) környezetébe kerülhettem. Itt egy magas, szálfatermetű, mindig gondozott megjelenésű, választékosan öltözött hallgató tűnt fel, akit barátai *Fenyő* néven szólítottak. Csakhamar közelebb kerültem hozzá és sokat segített a „gólyá”-nak kisebb-nagyobb botladozásaim kijavításában. A magyar nyelvtudományban, de a németben is már akkor szaktekintélynek számított. Később az is erősítette barátságunkat, hogy mindketten egy életen át *Csűrűt* és *Szabó T. Attilát* (1906-1987) tartottuk példaképünknek és mesterünknek. Segítőkészsége sem apadt el, hiszen csak nemrégiben kértem, hogy Szabó T. Attiláról írott könyvem kéziratát nézze át és olyan hasznos tanácsokat adott, amelyet senki mástól nem kaphattam volna.

Kolozsvárt született 1916. július 17-én tanári családban, de már Pápán nevelkedett és annak nagy múltú Református Kollégiumában érettségizett, majd a debreceni egyetemen magyar-német szakra iratkozott, hiszen édesapja Csűrű Bálint erdélyi tanártársa és barátja volt. Csűrű nemcsak Magyarország trianoni területén újította meg a néprajzkutatást, hanem Erdélybe, Szlavóniába és Burgenlandba is küldött, többnyire onnan származó hallgatókat. Így *Nagy Jenő* a kalotaszegi Magyarvalkóval kötött egy életre szóló kapcsolatot, barátságot. 1938-ban nyújtotta be Debrecenben doktori disszertációját: *A népi kendermunka műszókincse*

Erdős J. Péter felvétele

Magyarvalkón (Kalotaszeg). A munka általános elismerést aratott, nemcsak nyelvészeti, de néprajzi körökben is. *Gyöney Sándor* így írt róla: „A munka kiváló példa arra, hogy az alapos néprajzi megfigyelésnek a tárgyi és szellemi néprajzzal párhuzamosan kell haladnia, mert így mindkét tudomány hasznát veszi az ilyen természetű tanulmányoknak.” (Erhnographia 1940. 268.). Ettől kezdve Kalotaszegről, elsősorban Magyarvalkóról sorban jelentek meg kisebb-nagyobb tanulmányai. A szokások (lakodalom, halál, temetkezés), a mesterségek (fafeldolgozás, zindely készítés, orsófaragás, általában ács- és kerekese-mesterség). Foglalkozott a hímzéssel és egy könyvet írt *A kalotaszegi magyar népi öltözet-ről* (1958), amely románul is napvilágot látott.

De térjünk vissza életútjához, amely többször akadályozta, hogy megkezdett munkáját be tudja fejezni. Az egyetem bevégezése után Humboldt ösztöndíjjal Marburgban és Lipcsében a német nyelvjárási, illetve a szász tájszótári munkálatokat tanulmányozta. Úgy látszott, hogy ilyen ismereteinek Erdélyben nagy hasznát veheti, hiszen Csúry nyomán Szabó T. Attila nagy jelentőséget tulajdonított a nyelvatlasz munkálatoknak. 1943-1944-ben az Erdélyi Tudományos Intézet tanára; 1945-1949 között a kolozsvári Bolyai Egyetem docense, majd 1956-1959-ben a Román Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének kolozsvári részlegében tudományos főmunkatárs. Itt Szabó T. Attila vezetésével *Gazda Ferenc*cel együtt azt a feladatot kapta, hogy a *Romániai Magyar Nyelvatlasz* munkálatait készítsék elő és indítsák meg. Gazda Ferencet politikai vádakkal hamar elengedték és ez lett a sorsa Nagy Jenőnek is. Az egyik vád szerint egy több szerzős műben nem vette észre, hogy a bolond és szócsaládja után a bolsevik következik (mellesleg megjegyzem, hogy a Hadrovics László – Gáldi László: Magyar-orosz szótár Bp. 1952. esetébe ugyanez a helyzet, de ezt senki sem kifogásolta). Ezután adminisztratív beosztásban dolgozhatott egy iskolában és sem nyelvtudományi, sem néprajzi kutatói beosztásba nem kerülhetett egészen nyugdíjazásáig (1978). Akkor újra talpra állt és más irányba kezdett el dolgozni: „Ha nem is adatott meg nekem, hogy mindvégig részt vehessek az országos nyelvatlasz gyűjtő és feldolgozó munkájában, hogy a romániai magyar tájszólásokat beszélők nyelvjárása mögött rejlő tárgyi világot a gyűjtőmunka során megismerhessem, kárpótolt ezért valamelyest azzal, hogy bekapcsolódhattam ugyancsak az Akadémia keretében végzett néprajzi-népművészeti gyűjtőmunkába, és munkatársként 1949-1955 között bejárhattam hazánk legjelentősebb magyar etnikai csoportjait és összegyűjthettem a kalotaszegi, a székely (kászoni), a moldvai, a szilágysági, a torockói és a Kis-Küküllő vidéki magyarság népviseletének anyagát.” (*Néprajzi és nyelvjárás tanulmányok*. Bukarest, 1984. 9. old. E könyvben lásd 1938-1980 közötti irodalmi munkásságát 339-341. old.)

Így a kiszámíthatatlan, körülmények okozták, hogy Nagy Jenő neve, különösen a néprajz területén, elsősorban a népviselet kutatással függ össze. A terepen gyűjtött adatait mindig kiegészítette a történetiekkel. Az etimológia, a régi ábrázolások és feljegyzések, széleskörű összehasonlító anyag segítségével tisztázta a székely *harisnya* fejlődéstörténetét. Összehasonlító vizsgálatai példamutatóak (pl. *Az erdélyi magyar felsőruha és a szász Fälsche*. Ethnographia 1984. 242-245.). *Szó történet – viselettörténet* (Uo. 152-157.) című tanulmányában kifejti munkamódszerét, melynek segítségével a szavak jelentésének változásával egyes viseletdarabok átalakulásait is nyomon tudja kísérni. Az ilyen jellegű munkában kiváló támaszt talál *Szabó T. Attila: Erdélyi magyar szótörténeti tárának* (SZT) köteteiben. A történeti-összehasonlító népviseletkutatás legkiválóbb szakemberének őt tekinthetjük Erdélyben és annak határain túl is.

A népviselet gyűjtése csak egy szélesebb körű népművészeti vállalkozáson belül vált lehetségessé, de a kiadásnak a lehetősége mégis nagyon bizonytalannak látszott. Példa erre a *Szilágyság magyar népművészete* című kötet, melynek fejezeteit *Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit, Dr. Nagy Jenő* írta. A gyűjtést ezen a néprajzi szempontból alig ismert tájon 1954 tavaszán kezdték meg és 1955 őszére a teljesen megírt könyv

készen várta a kiadást. Erre először a Román Akadémiai Kiadó vállalkozott, majd annak megszűnésével 1957-ben a Tudományos Kiadó kolozsvári fiókja tett ígéretet, de ezt az intézményt is felszámolták. Csak, amikor a Kriterion Könyvkiadó megalakult, akkor jelenthetett meg végre 1974-ben. Ennek a *Domokos Géza* által vezetett Kiadónak az erdélyi magyar könyvkiadás nagyon sokat köszönhet és többek között az erdélyi néprajzi irodalom is sokkal szegényebb lenne nélküle. A három szerző összesen négy kötetet jelentetett meg, melyek időrendi sorrendjében első a kászoni, ezt követi a szilágysági, majd a Kis-Küküllő vidéki és legutoljára a csángó kötet. Ezek valamennyiében Nagy Jenő írta a népviseletet bemutató fejezeteket. Ezeknek a területeknek a viseletéről ha rendelkezünk is bizonyos ismeretekkel, ilyen széleskörű feltárást még senki sem végzett. Érdemes meghallgatni a magyar népviseletek egyik legjobb szakértőjét *Kresz Máriát*: „A csángók öltözete ma megkülönböztető jelnek számít ('port ungurese'), de ez a viselettípus valamikor kelet-európai volt, hasonló román, bolgár, ukrán öltözet létezett, feltehetően volt hasonló XVII-XVIII. századi székely ruházat is. *Nagy Jenő* egy évszázad változásait követi nyomon, a legkorábbi 1868-as ábrázolástól kezdve. Az archaikus öltözetet jelen könyv ezernyi változatban-alakulásban mutatja be, az anyag, forma, díszítés variálódását, kor és alkalom, falvak és 'divat' szerint.” (Ethn. 1982. 638.).

A fentiekben kívül írt még kisebb-nagyobb tanulmányokat a székely, a torockói népviseletről, a köröstárkányi magyar népi öltözetről, a Fekete-Körös völgyének ruházatáról. Megkezdte a romániai magyar öltözetjegyzék kidolgozását. Társ szerzőkkel (*Faragó József, Vámszer Géza*) 1949-1950 között gyűjtött adatok alapján megjelentette: *Kalotaszeg magyar népviselete* (Bukarest 1977.) című könyvet. Ennek forrásértékét az is emeli, hogy a gyűjtés és feldolgozás után három évtized telt el, míg az olvasó-kutató kézbe vehette a könyvet. Mivel a kalotaszegi viselet rendkívül gyorsan változott, ezért e munka ilyen szempontból is figyelmet érdemel. Az 52 településre kiterjedő gyűjtés, a 261 rajz, a 117 fehér fekete és 18 színes fénykép, 29 térképvázlat sokkal többet nyújt minden korábbi felmérésnél.

Ha Nagy Jenő romániai magyar népviseletekről írt tanulmányait, könyveit egymás mellé tennénk és kötet sorozatban kiadnánk, olyan áttekintést kapnánk az egész keleti magyar nyelvterületről, amilyennel egyetlen más magyar vidékről sem rendelkezünk. Ehhez még számítsuk hozzá azokat a gyűjtéseit, feldolgozásait, amelyek eddig még nem jelentek meg. Rendkívül fontosak azok a tanulmányai, melyekben történeti adatok segítségével az együttélő magyar, román, szász viselet fejlődését hasonlítja össze. Az ilyen jellegű munkásságának, a már fentebb említetten kívül, szinte példaképe lehet: *Mente. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz*. Ethn. 1993. 11-56. old. Ez a ruhadarab Erdélyben a XVI. század elején jelent meg, és a keleties (török) és nyugatias elemeket egyaránt magába foglalta. Hatalmas, jól értékelt történeti adatmennyiséget sorakoztat fel, majd ennek segítségével megállapítja, hogy a magyar és szász felső osztályok ilyen jellegű ruhadarabja teljesen megegyezett. A mente a magyarból került át a szászba a főtisztséget viselők révén, majd a városi polgárság és a falusi lakosság ünnepi viseletében maradt fenn. Hasonlóképpen feldolgozta a *dolmányhoz* kapcsolódó viselettörténeti adatokat. Az ilyen tanulmányaival olyan kutatási irányt mutatott meg, mely több évszázadon keresztül nyomon követi egy-egy magyar ruhadarab változását. Eredményeit németül és románul is közreadta, amivel nagymértékben elősegítette eredményeinek bekapcsolódását a tudomány nemzetközi vérkeringésébe (pl. *Beiträge zu den ungarischen trachtengeschichtlichen Forschungen in Rumänien im Lichte der Wortgeschichte*. In: Die ung. Sprache und Kultur im Donauraum I. 349-355. old. Bp.-Wien).

Az erdélyi szász nyelv és néprajz kérdése nagymértékben érdekelte, különösen munkásságának korai szakaszában, és számos olyan munkája jelent meg, mely az

adott területen alapvető és egyben a magyar kutatás számára is hasznos ismereteket szolgáltat. Összefoglalta a száz eredet- és nyelvjáráskutatás eredményeit, vizsgálta a száz helynévkutatás módszerét. A Beszterce vidéki száz tájszólás magyar elemeinek történeti rétegét tárta fel. Mivel a kérdésnek Erdélyben egyik legjobb ismerője azért egy tanulmányában a jövő feladatait is felvázolta. Több alkalommal foglalkozott a magyar-román nyelvi, néprajzi érintkezés kérdéseivel is.

Az utóbbi három évtizedben munkásságának legnagyobb részét a Szabó T. Attila által összegyűjtött hatalmas *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* sajtó alá történő rendezése töltötte ki, melyben kezdettől kezdve résztvett. Már az első kötet (1975) elején olvasható: „A szócikket románul Kelemen Béla, németül Nagy Jenő értelmezte”. A Kriterion és annak igazgatója Domokos Géza vállalta a beláthatatlan értékű és terjedelmű munka kiadását (most úgy látszik, hogy 12-13 kötet lesz, kötetenként 1200-1300 oldal). A IV. kötet után, mely a Kriterion 2500. könyve volt, elakadt a kiadás, mert az államhatalom cenzúrája megkövetelte, hogy a földrajzi neveket románul közöljék, még akkor is, ha a XVI-XVII. században ilyet senki sem ismert. Ezért a munka kiadása abba maradt (1984) és Szabó T. Attila, aki munkatársaival a szerkesztést tovább folytatta, abban a tudatban halt meg (1987), hogy élete nagy vállalkozása félbemarad. Szerencsére nem így történt, mert *Benkő Loránd* a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének szorgalmazására, csaknem egy évtizedes szünet után a budapesti Akadémiai Kiadó és a bukaresti Kriterion gondozásában 1993-ban megjelent az V. kötet és abban is a szócikket németül Nagy Jenő értelmezte, de ezen túl még számos szócikk megszerkesztése is feladata lett és résztvesz a kötetek gondozásának sok elfoglaltságot adó tevékenységében is. 1996-ban már a VIII. kötetet is kezünkbe vehetjük. Rendkívüli igényessége, pontossága nagyon fontos eleme a sorra megjelenő köteteknek, a német értelmezés nagyon nehéz munkáját pedig széleskörű ismerete nélkül aligha tudná más ellátni.

Nagy Jenő történeti kutatásainak legfontosabb alapját a Szótörténeti Tár kötetei és ki nem adott cédulái jelentik (ebből magam is kaptam Szabó T. Attilától pl. a kukoricával, ekével kapcsolatban), ami lehetővé teszi, hogy megállapításait biztos alapokra építse. Munkamódszerét többször ismertette, amivel nagy szolgálatot tett történeti néprajzi kutatás kialakításának (pl. *Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár jelentősége az összehasonlító viselettörténeti kutatások szempontjából*. A Dunamenti népek hagyományos műveltsége Bp. 1991).

Számos tudományos dolgozatát nemcsak magyarul, hanem románul és németül is megjelentette, hogy ha őt ritkán engedték is ki a határon, legalább ezek vigyék el eredményeinek hírért más országok szakemberei számára is. Foglalkozott többek között a magyar etnikai csoportok jellegzetességeinek meghatározásával is és ezeket az eredményeket Finnországban is közreadta (*Ung. ethnographische Gruppen und Forschungen in der Soz. Republik Rumänien*, Finnisch-ungarische Forschungen 1984. 189-205. old.).

Még folytathatnám azt a sok-sok munkát és eredményt, amit sokszor embertelen körülmények között ért el Nagy Jenő, de mindig megtartotta és tovább fejlesztette azokat a kutatási módszereket, melyeket szeretett professzorunktól: Csűrű Bálinttól tanultunk. Az általa alapított iskolából már alig vagyunk néhányan, akik előadásait, szemináriumait még hallgattuk. Most ezek nevében is kívánom, hogy jó egészséggel és az eddigi eredményességgel folytassa tovább nélkülözhetetlen munkáját.

Balassa Iván

Egyházi néprajzi konferencia és kiállítás Mátraházán

A Református Theológiai Doktorok (DK) Egyházi Néprajzi Szekciója az OTKA és az OKTK anyagi támogatásával több éve foglalkozik a határon túl élő magyarság vallási néprajzával. Ezen belül megpróbáltunk fényt deríteni a mindennapi vallásosság, az etnikus identitás, valamint az anyanyelvi kultúra bonyolult összefüggéseire. Recens vizsgálatainkat a lehetőségek szerint történeti, egyház-, gyülekezet-, és kegyességtörténeti adatokkal egészítettük ki. A kalendáris ünnepekhez, az emberi élet fordulóihoz és a történelmi emléknapokhoz kapcsolódó lokális ünnepekről, szokásokról a hagyományos néprajzi interjúk mellett, videofilmeket és fényképfelvételeket is készítettünk. Évek óta kapcsolatban állunk az edinburgh-i egyetem Néprajzi Intézetével, személy szerint Dr. Margaret Mackay professzor-asszonnyal, akinek az irányításával Skóciában - a mi vizsgálatainkkal párhuzamosan - az általunk szerkesztett (*Útmutató a vallásos értékrend méréséhez egy falun belül, a különböző felekezetekhez tartozó egyének között* című) - kérdőív alapján vizsgálatokat kezdtek a *Vallásos hit és értékrend alakulása a mai társadalomban* megnevezésű témakörben.

Az Egyházi Néprajzi Szekció az elmúlt évben kapott - az Országos Református Gyűjteményi Tanács által támogatott - megbízatása alapján megkezdte a Kárpátaljai Református Egyházkerület gyülekezeteinek gyűjteményi összeírását. Ez abból áll, hogy az 1808-1809-ben készült összeírás alapján szakszerű leírást, fényképfelvételeket készítünk a több mint négy évtizedes egyházüldözés után megmaradt egyházi épületekről, a most épülő templomokról, parókiákról, visszakapott iskolákról, irattárról, könyvtárról és az úrasztali felszerelésekről.

A konferencia résztvevőit Küllös Imre református teológus - az Egyházi Néprajzi Szekció titkára - által rendezett kiállítás vette körül, amely részint fényképeket, részint népi kéziratokat, a népi vallásosság és a népi kegyességi élet tárgyait, népi imádságokat, énekeket tartalmazó kézzel írott füzeteket mutatta be, a *Református népi vallásosság néhány tárgyi emléke* címet viselő tárlóban. *15 éves a DK Egyházi Néprajzi Szekciója (1980-1995)* című tárló dokumentálta (fényképekkel, xerox-másolatokkal, kötetekkel) a Szekció munkatársainak másfél évtized alatt végzett kutatási eredményeit. Az *életfordulóhoz fűződő szokások*-at bemutató kiállításon láthatták az érdeklődők a kárpátaljai református gyülekezetekben, továbbá a küküllő-vidéki unitárius és református gyülekezetekben a kereszteletről, konfirmációról, az esküvőről és lakodalomról, a temetésről, virasztóról, síratóról és halotti torról készült fényképeket, feljegyzéseket, tanulmányokat.

A *sátoros ünnepek paraliturgiái* címmel bemutatásra került a Küküllői Református Egyházmegye területén élő református és unitárius gyülekezetekben még ma is gyakorolt, nagypénteki passió-éneklés, a nagyszombatesti zöldágazás, a húsvéti locsolkodás, határkerülés, kakasütés stb. egyházi élethez kapcsolódó népszokásról készült fotódokumentáció. Főleg kárpátaljai anyagot mutatott be *A magyarságtudatot erősítő hazafias ünnepek* tablója. Kopjafa avatás Visken 1989-ben a málinkij robotra elhurcoltak emlékére, emléktáblák az elhurcolt református lelkészek emlékére, március 15-e megünneplése 1995-ben Beregszászon, Badalóba, Nagyberegen stb.

Kárpátaljai parasztproféták és követőik feliratú tabló bemutatta Borku Mariska (Tiszaágytelek) Szanyi Mikó Borbála (Nagydobrony) kéziratot imádságos és igés füzetét, melyekben látomásaikban az Istentől kapott „igéket és imádságokat” írták le.

Végül láthattuk a kiállításon *A népi kéziratok a XX. században Kárpátalján* cím alatt Gönczy Pál nagydobronyi lelkésznek - akit 1947-ben 25 évi kényszermunkára

ítéltek - a szibériai Silinkából a családjához és a gyülekezethez intézett pásztori-lelkigondozói leveleit. A kiállításnak egy külön része volt dr. P. Szalay Emőke és Felhősné Csiszár Sarolta; továbbá Küllős Imre és Molnár Ambrus által a Kárpátalján végzett gyűjteményi összeírása kapcsán készült fotódokumentáció, mellyel a tárgyban elhangzott előadásukat illusztrálták.

A konferenciát dr. Hegedűs Loránd püspök, mint a DK elnöke nyitotta meg. Dicsérettel szólt a Szekció eddig végzett munkájáról. Hangsúlyozta, hogy mennyire fontos feljegyezni a vallási élményeket minden aspektusból, megadva a nép vallásosságának is az őt megillető helyet a hivatalos egyházi formák mellett.

Dr. Dankó Imre előadásában, melyben emlékeztetett arra, hogy a névnapos vásárok a helyi életmód és vallásos hagyomány történeti szempontjait világítják meg, ismét csak konkrét példákat kaptunk a vallási néprajz sokszínűségére.

Dr. Nagy Zoltán (OSZK Mikrofilm-tár) akinek vezetésével befejezéséhez közeledik az az iratmentő mikrofilmzés, amelynek révén a Küküllői Református Egyházmegye Levéltárának a XVII. század elejétől megőrzött iratanyagát mikrofilmezzük, arról beszélt, hogy mennyire fontos az értékes egyházi archívumok anyagának ilyen módon való biztosítása, mentése.

Dr. Barna Gábor (JATE, Szeged) előadásában összefoglalta a 15 éves Egyházi Néprajzi Szekció kutatásának és publikációinak eredményeit, és új témákat javasolt a jövőbeli vallásos néprajzi kutatások számára.

Dr. Szigeti Jenő (adventista lelkész) előadása értékes áttekintést nyújtott az „*oral history*” (Szóbeli történelem) és az élettörténet kutatás felhasználásáról a vallási néprajzi vizsgálatok során.

Küllős Imre (református teológus-mérnök, szekciótitkár) beszámolt a Szekció munkatársai által készített néprajzi videófilmekről.

Dr. Küllős Imola (ELTE Folklore Tanszék) beszámolt az OKTK pályázati ciklus lejárta alkalmából *A kárpátaljai magyarság vallásos életének sajátosságai a XX. században* című témában végzett munkáról és az elért eredményekről, a megjelent tanulmányokról, az előkészületben lévő néprajzi kötetéről.

Molnár Ambrus (ny. esperes, szekcióelnök) ismertette – szintén az OKTK pályázat anyagi támogatásával végzett *A Küküllői Református Egyházmegye kebelében lévő magyar falvak vallásosságának, hitéletének és népeletének történeti és recens vizsgálata* című témakörben a pályázati időszak alatt elért eredményeket, és a Vallási Néprajz című kiadványsorozat VII. kötetét, mely teljes egészében ebből a témakörből tartalmaz tanulmányokat.

A konferencia és kiállítás célja az volt, hogy a pályázatok lejárta alkalmából a Szekció számot adjon az OTKA és az OKTK vezetőinek, a Doktorok Kollégiuma elnökségének az elért eredményekről. Ezúttal emlékeztünk meg az Egyházi Néprajzi Szekció 15 éves fennállásáról és egykori fővédnökéről néhai Dr. Újszászy Kálmán professzorról. Konferenciánk igei mottója - „...*Rendelj magadnak útjelzőket, rakj útmutató oszlopokat, vigyázz az útra, amelyen elmentél.*” (Jeremiás 31.-21.) „*És emlékezzél meg az egész útról, a melyen hordozott téged az Úr.*” (V. Mózes 8.2.) – kifejezi azt a szándékunkat, hogy konferenciánk és kiállításunk – ha parányi mértékben is – része lehet hazánk, honalapításunk 1100. évfordulója megünneplésének és a hamarosan sorakerülő III. Református Világtalálkozó ünnepségsorozatának. Eddig három meghívást kaptunk a kiállítás bemutatására és a konferencián elhangzott előadások megismétlésére. 1996 augusztusában a bánfihunyadi Ravasz-házban, szeptemberben a partiumbeli Bihardiószegen, októberben - a Protestáns Napok keretében Sárospatakon tartunk előadásokat és mutatjuk be a kiállítás anyagát, továbbá videófilmeinket.

Molnár Ambrus

Sipos Gyula emléktáblát avattak

Sipos Gyula születésének 75. évfordulóján február 19-én megemlékezést tartottunk Dombóváron. A nagy költő emlékének tisztelegve emléktáblát helyeztünk el a túskei városrész legrégebbi épületén, amely ma a szövetkezet irodája. A városi könyvtárban pedig emlékkiállítás gazdagította a programot.

Az ünnepség szónoka dr. Szijártó István tanár, irodalomtörténész, a költő életének és írói munkásságának legkiválóbb hazai ismerője és hűséges ápolója volt.

Sipos Gyula a Dombóvár melletti Túskepusztán született 1921. február 18-án, Kaposváron járt iskolába, 1939-ben érettségizett. Ugyanekkor jelent meg első verseskötete a Berzsenyi Társaság kiadásában, *Lámpák a kődben* címmel. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A Györfly Kollégium tagja (1940-1941), majd igazgatója (1944). 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője volt. 1945-től a Nemzeti Parasztpárt Intéző Bizottságának, 1946 márciusától Politikai Bizottságának tagja. A háború előtt a Kis Újságnál és a Szabad Szónál volt riporter. A koalíciós években a Szabad Szó, majd a Március Tizenötödike című lap szerkesztője. A háború után a földreform végrehajtásában tevékenykedett. 1949-től a Szabad Föld, 1953-tól az Új Hang, 1955-től az Irodalmi Újság belső munkatársa. 1957 végétől a Falusi Vasárnap, Képes Újság, 1972-től sa Szabad Föld országjáró riportere volt.

Szóljatok bátran (1954) című verseskötetében a paraszti élet történelmi változásait mutatta be. A népköltészet és a Petőfi hagyomány követője. A népből való értelmiség törekvését és közérzetét akarta kifejezni. Költészetének sok életrajzi motívuma van. Többre becsülte a tapasztalatot és a valóságot, mint az elvonatkoztatást. Válogatott verseit tartalmazó kötetei 1967-ben *Erdőűz*, 1975-ben *Szomjútság* címmel jelentek meg. Mint elbeszélő *A nagy éjszaka* (1963) című kisregény kísérlete után *A senki földjén* (1970) című regényével aratott sikert. *A Pusztaiak* című szociográfiai riportok (1977) megjelenését már nem érthette meg, 1976. augusztus 30-án halt meg. Sírja a Farkasréti temetőben található.

Az emléktáblán, melyet a dombóvári Városszépítő Egyesület nevében jómagam lepleztem le, a következőket olvashatjuk:

*Túskeben született
Sipos Gyula költő
(1921-1976)
A kétkezi emberek
világának hűséges krónikása.
Emlékét kegyelettel őrzi
Dombóvár város lakossága.
„Alkotmány” Szövetkezet
Polgármesteri Hivatal
Városszépítő Egyesület
A Millecentenárium évében*

Ugyanezen a napon délután Kaposváron is rendezvényre került sor. Az Alma Mater, a Táncsics Mihály Gimnázium is megemlékezett a költőről. Ebben a gimnáziumban érettségizett Sipos Gyula. A tizenegy lírai kötetet, két regényt és szociográfiai riportkötetet jegyző Sipos Gyula neve több nagy irodalmi lexikonból is hiányzik, ezért különösen jelentős: a költő egykori Alma Matere fontosnak tartotta, hogy emléktáblát helyezzen el emlékére - mondta dr. Szijártó István irodalomtörténész.

Bodó Imre

Szabó Lajos

(1908-1996)

Csaknem hat évtizeddel ezelőtt ismerem meg az Országos Református Szeretetszövetségben, melynek szervező lelkészeként járta az országot; míg Apám, Balassa József, ennek az egyre gyarapodó intézménynek gazdasági vezetését látta el. Már ebben az időben is, mint tudósíróra néztünk fel rá, akitől sokat lehetett tanulni. Kapcsolatunkat még csak erősítette, amikor szülőfalumból, a Bihar megyei Báránдрól vette feleségül *Futó Rózsát*, akinek szépen csengő hangjára ma is szívesen emlékszem vissza és akiről Németh László taktaszadai (Zemplén megye) látogatására emlékezve írta: „...a papné megér egy novellát”. Nemcsak Illyés Gyulát, Németh Lászlót érezték magukhoz tartozónak, de Veres Péterrel is kapcsolatban álltak. Szabó Lajos, már halála után megjelent tanulmányában írta a népi írókhoz kapcsolódásáról és azok műveiről: „Gyakran elővesszük őket, mert nagyon kellenek ma is (1995), meg mindig, míg magyarok élnek”. (Széphalom 8). Ez az egy mondat meghatározza életfelfogását.

Losoncon született 1908. július 16-án, 1996-ban február 2-án hunyt el Sátoraljauhelyen és a sárospataki református temetőben helyezték örök nyugalomra. A gimnáziumot és a teológiát Sárospatakon végezte. A teológia elvégzése után bejárta Ó-Románia jelentős részét és kereste a református magyar szórványokat. 1940-ben a debreceni egyetemen egyháztörténetből magántanári képesítést szerzett. Kassa visszatérése után otthagyta Budapesten a Református Szeretetszövetségnél viselt állását és elfogadta a kassai református gyülekezet meghívását. Itt nemcsak a lelkészi teendőket látta el, hanem a közéletbe is bekapcsolódott. Rendszeres tudományos munkájának eredménye: *Kassa kálvinista krónikája 1644-1944*. Kassa 1944. Ebben az évben kiűzték Kassáról és Sárospatakra került, mint írja „...50 kg-os csomaggal kergettek ki. Száműztek a milicisták. Bűnöm az volt, hogy 'anyás' voltam, vagyis csak Kassa felszabadulása után (1938) lettem kassai lelkész. Velem együtt több, mint ezer hívemet is – hasonló vád alapján - kiűzték Kassáról.” (Szabó Lajos: Sárospataki és taktaszadai találkozásaim Németh Lászlóval. Széphalom 8). Rövid ideig Sárospatakon unokabátyja, *Szabó Zoltán*, ártatlanul bebörtönzött és hasonlóképpen félreállított teológiai professzor adott szállást nekik, majd megválasztották taktaszadai lelkésznek, ahol haláláig élt és alkotott. 1991-ben az újra induló pataki Református Teológia egyháztörténeti professzorának hívták meg, ahova hetenként bejárt, majd innen ment nyugdíjba 1994-ben. A Magyar Néprajzi Társaság többször kitüntette (pl. Sebestyén Gyula Emlékéremmel), a Kazinczy Társaság tiszteleti tagjai sorába választotta (1995).

Szabó Lajos mindenek előtt szépírónak indult, amikor még vallásos és nemzeti irányú prózáját kiadták több kötete is megjelent (*Antikrisztus a Tiszánál* 1935.; *Tanya a*

Tiszánál elbeszélések 1938.; *Ének a Tiszánál* elbeszélések 1939). Az 1940-es évek második felétől azonban írásai, politikai okok miatt, nem láttak napvilágot. Nem igen emlegették azt a két munkáját sem, melyben Ó-Romániában (Regát) tett utazása során nyert élményeit adta közre. Ezek közül az első: *'Se országod, se hazád'. Utazás regábeli magyarok között.* Bp. 1937. Már inkább történeti kutatásainak eredményeit adta közre: *Czelder Márton működése a Moldva-Oláhorzági első magyar missióban.* Debrecen 1940. Czelder Márton (1833-1889) Vásárosnaményben született, Sárospatakon tanult, több helyen volt tanító és pap. 1861-ben Ó-Romániába ment és az ottani magyar szórványokban működött tíz éven keresztül. Alapította és megszervezte a pitești ploesti, galaci, sőt a konstancai református gyülekezeteket, ahol nem voltak elegenden ott egyesült protestáns egyházközösségeket hozott létre. Missziós munkáját 79 levélben foglalta össze, melyek itthon jórészt meg is jelentek. Ez Szabó Lajos olyan fontos működési területe, melyről eddig nem sokat tudtunk.

Legtöbb néprajzi gyűjtése és feldolgozása a mai napig kiadatlan. Mutatóban megemlítem: *A halászat emlékei Taktaszadán* (Néprajzi Dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Miskolc 1981. 41-78. old.) című tanulmányát. A valószínű ötörök eredetű Takta folyócska Kesznyétennél ömlik a Sajóba. Már Anonymus is ír róla hiszen „...a Takta mellett és az erdők alján Árpád vezér” sok földet adományozott alvezéreinek. A nagy múltú vízfolyás halászatáról a legtöbbet Szabó Lajos munkájából ismerhetünk meg. Felesége, Futó Rózsa, pedig a *sulyom halászatát és felhasználását* dolgozta fel a magyar néprajzi irodalomban a legnagyobb részletességgel. A folklór területén írt közlései közül meg kell említeni a *Gergely járási köszöntőket* (Artes Populares XII. 219-221. old.), melyek segítségével új oldalról világította meg a kérdést.

Néprajzi szempontból legértékesebb könyve *Taktaszadai mondák* az Akadémiai Kiadó gondozásában, mint az Új Népköltési Gyűjtemény XVIII. kötete 1975-ben jelent meg. Ennek értékét azért is fel tudom mérni, mivel a szomszédos Bodroghözéből, Karcسárol, magam is gyűjtöttem ilyen népköltészeti kincseket, mintegy két évtizeddel korábban. Szabó Lajos helyzete az enyémnél nehezebb lehetett, hiszen sok olyanról is kellett beszélnie az adatközlőknek, amit saját papjuknak nehezebben mondtak el, mert a hivatalos egyház általában ezt nem nézte jó szemmel. Az iránta megnyilatkozó bizalomnak kell tekinteni, hogy ilyen formát öltött prózai termékeket is hajlandók voltak adatközlői hangszalagra rögzíteni. Több mint 500 mondát jegyzett fel és ebből 354 hiedelemmonda, 17 eredetmonda, a történeti mondák száma 58 és mindehhez 178 olyan kifinomult élmény elbeszélés (memorát) csatlakozik, mellyel eddig a folklórgyűjtés alig foglalkozott. A tudományos összehasonlítás számára különösen érdekesek a tudós kocsisokról szóló elbeszélések, akikről azt vallották az adatközlők, hogy már nincsenek, annál inkább gyakoriak a látó asszonyok (gyógyítók, halottlátók), akik manapság is gyakran űzik praktikájukat. Sokszor találkozunk a kötetben táltosokról, garabonciásokról, ördögös molnárokról szóló históriákkal is, melyek elbeszélési formái, csiszoltságuk nagy régiségükről tanúskodik.

Történeti munkásságának középpontjában a XVI-XVII. kisebb részben a XVIII. századi protestáns, elsősorban *református prédikációs irodalom* állott. Ebből a legtöbbet a Sárospataki Nagykönyvtár gazdag gyűjteményében találta, melyből a helyszínen merített vagy egy-egy kötetet hazavivé taktaszadai parókhia csendjében sok oldalúan feldolgozta. Erre különböző tudományos intézmények fel is érték, de végül egy szépkiallítású könyv is kikerekedett belőle: *Monda nékiek egy példázatot. Száz szépprózai szemelvény XVII. századi protestáns prédikációkból.* (Helikon. Bp. 1982.) Ez számomra azért is kedves, mert egy találkozásunkkor ilyen ajánlással nyújtotta át: *Balassa Ivánnak a tudósnak és a barátának nagyrabecsülő szeretettel Szabó Lajos.* Ebben 19 nagynevű protestáns prédikátor 29 művéből válogatott olyan részleteket, melyeket azok latin vagy más nyelvű forrásokból és koruk elérhető irodalmából

közöltek. Ezek olyan 'egyperces' történetek, melyek a prédikációk szövegét élénkítették, ugyanakkor a hitbeli megerősítést is szolgálták. A 'deákul' nem tudó köznépi számára ezek juttatták el a 'világirodalmat', amit a mondák, legendák, de még a népmesék gyűjtői gyakran évszázadok múlva találtak meg a nép ajkán. Magam nem egy esetben feljegyeztem a Bodroghközben Karcsán olyan mondát, melynek előképét valamelyik prédikációban mondhatták el. „Hegedős a farkasveremben” előfordul egy 1669-ben megjelent munkában és csaknem azonos szavakkal egy idős karcsai ember előadásában 1959-ben. Szabó Lajos hatalmas és mély ismerete e könyv jegyzetelésében csodálható meg, mellyel nemcsak lelkésztársainak, hanem a tudományt hivatásosan művelők számára is követendő példát mutatott.

Sokat foglalkozott a református egyházi élet néprajzi vonásaival és ennek egyik megjelent eredménye: *Az úrvacsora kiszolgáltatásának népi elemei* (Vallási néprajz 5. 227-242. old. Debrecen, 1991). Ebben elsősorban Északkelet-Magyarország református gyülekezeteit vizsgálja, ahol személyesen is sokszor megfordult. Ez a tanulmány abból a nagyobb gyűjteményből származik, mely *Magyar református néprajzi adalékok* címmel kéziratban várja, hogy egyszer megjelenhessék.

Itt most nem említem számos vallás-néprajzi dolgozatát (pl. *Református nép hitvilága a folklorban*. Confessio 1980. 29-34. old.). Azt hiszem, hogy életében megjelent utolsó munkája: *Professzortemetés Patakon 1708-ban* (Széphalom 7:149-151. old. Sátoraljaújhely, 1995), amelyben öreg Csécsi János (1650-1708) kiemelkedő híri professzor emlékeit örökölte meg, akinek hányatott élete a tanítványok ajkán tovább élt. Tudták róla, hogy gyermekkorában a török martalócok elrabolták és az egri janicsáriskolában akarták hazája ellen nevelni. Megszabadulván, egyháza nagy tudósa, kiemelkedő papja lett. Majd így zárja ezt a tanulmányát: „S akkor száz és száz fáklya gyúlt ki, s a sötét temetőből elindult a tömeg hazafelé... a messzi pataki hegyek karéjában, az egyik legmagasabb ormon, a Sinka-tetőn egy szép nagy tűzszlop emelkedett fel. Lehet, hogy az őriző, a Hegyalját és Patakot vigyázó kuruc róták őrtüze volt, de lehet, hogy emléktűz volt a holt professzor kedves emlékezetére.”

Gyűjtsuk mi is emlékezésünk fáklyáját a pataki temetőben, Ő számára és: Azoknak a sárospataki professzoroknak jó emlékezetére, akiknek: *Patak dat tumulum*.

Balassa Iván

Batta Pál (1919-1995)

Emlékeim között kutatok. Mikor találkoztam, találkozhattam először Batta Pállal? Nem tudom! Mert mi régi csepeliek úgy ismertük meg egymást, mint szüleinket, mint a Dunát, mint az egykori falu öreg házait, vagy mint a gyárat.

Ki számít Csepelinek? Szerintem az, aki itt született, itt lakik, aki itt dolgozik, vagy aki elköltözött innen, de kötődik ehhez az isten verte, s áldotta településhez. De mindenképpen az, aki annak tekinti magát, s akit sorstársai is annak tekintenek. Ez a kötődés életkortól, rangtól, beosztástól, vallási, politikai felfogástól független idetartozás. De az egyenlők közt mindig vannak elsők, akik a többiek közül személyiségükkel, tetteikkel kiemelkednek.

Ilyen kitűnő ember volt Batta Pál.

Karácsony napján örökre lezárult életútja, amely a Bánsági Lugoson, a szörnyű 1919-es évben kezdődött. Kisebbségi sorban a hazától elszakított magyar, német és román lakosságú városban tanult emberséget és magyarságot, ott sajátította el zsidó tanító-mesterétől az üveges szakmát és üzletvitelt. Ezért nem ismerte a gyűlöletet.

Szülőföldjéről, a Temes parti Lugosról, 1940-ben a királyi Romániában tomboló önkény elől menekülve érkezett a Dunaparti Csepelre. Ebben a poros, füstös proletár faluban vetette meg a lábát és talált otthonra. Rövidesen behívták katonának. Megjárta a világháború poklait. 1945-től az újjáépítést szakértelmével, munkájával szolgálta. Itt ismerte meg későbbi feleségét, családot alapított, megbecsülést, köztiszteletet és hírnevet szerzett.

A földrengést, árvizet, forradalmat és megszállást hozó 1956-os évben váltotta ki az ipart. Rövidesen a szakértelmével, mindig mértéktartó és határozott megnyilvánulásai-val kiemelkedett iparos társai közül. Évtizedeken át volt a KIOSZ elnöke, a csepeli kisiparosok elhivatott vezetője, a helyi közélet egyik fontos személyisége. Mindig össze tudta egyeztetni a köz és a magán érdekeket. Tetteivel környezetét is erre készítette. Már az 1960-as években bekapcsolódott a honismereti mozgalomba, a néhai dr. Zachár László tanár úr által alapított Csepeli Helytörténeti Bizottság munkájába. Negyed századon át fáradozhatatlanul gyűjtötte a Csepel múltjára vonatkozó dokumentumokat, tárgyakat. A szanálásnak nevezett vandál rombolás idején iparos társával együtt fotózták a lebontásra ítélt házakat és mozgó filmen örökítették meg a régi Kossuth Lajos utcát. A jó ügyekhez mindig talált társakat.

Az általa szervezett építő brigádok sokszor a vezetők rosszallása, a bürokraták gáncsoskodása ellenére rendszeresen bölcsődéket, óvodákat, iskolákat, közintézményeket tataroztak. Részt vettek az ifjúsági és a napközis tábor építésében, fát ültettek, parkot építettek. Mindezt nem kényszerből, hanem jókedvvel, ingyen, a köz érdekében tették. Míg mások villákat építettek, ő székházat emelt az iparosoknak, ahol az általa elhelyezett, a második világháborúban hősi halált halt szaktársai emlékét idéző márványtábla mellett remélhetőleg az Ő nevét is megörökítik a hozzá méltó tisztelők.

Neki is köszönhető, hogy ezek munkájával nyert milliókból 1986-ban megszületett Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény és megfelelő elhelyezést nyert a Csepel Galéria, s csak a felelőtlen nyereszkeskedők miatt nem lett olyan, amilyennek ő képzelte. Láttuk gondterheltnak is, de többször volt elégedett. Különösen a március 15-i és október 23-i ünnepségeken, közintézmények avatásán örült együtt másokkal. Gyakran adományozott nemes cél érdekében, de ezt mindig szerényen, köszönetet sem várva tette. S ezután ezt a szilárd jellemű, kemény akaratú embert is megtámadta a gyilkos kór. Betegségében mozgásképtelenül, hallatlan szenvedések közepette sem adta fel a reményt.

Egykor gyermekként a magyar-román szótárába (melyet a Helytörténeti Gyűjteménynek adományozott) az alábbi verset jegyezte be:

*Hej víg juhászok, csordások
Serkendeznek a forráshoz,
Be gyönyörű ez az éjjel
Bátran tekintenek széjjel.
Nézzetek Betlehem felé*

*Micsoda nagy fényesség ez.
Egy szép csillag ami áll ott
Betlehem felett megállott
A pajta felett
Ahol Jézus megszületett.*

Sok álma megvalósult, de sok már nem teljesülhetett. Nem érthette meg köztiszteletnek örvendő feleségével boldog házasságuk 50. évfordulóját, a második világháború csepeli áldozatai emlékművének avatását.

Életében nem adatott meg neki a díszpolgári cím, sokan hisszük, hogy lesznek olyanok, akik át tudják vinni a tiszteletet a „túlso partra”, s azok postumusz megadják neki.

Nélküled úgy maradunk méltók hozzád, ha megőrizzük alkotásaidat, megvalósítjuk álmaidat. Őrizze poraid az általad szeretett csepeli homok!